

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Інна Гарбузова

ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО ШКІЛЬНИЦТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.) У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

У межах сучасного реформування системи освіти принципового значення набуває вивчення і осмислення історико-педагогічних явищ з позицій максимальної об'єктивності та неупередженості, висвітлення закономірностей розвитку національної освіти та педагогічної думки за допомогою дослідження маловідомого, унікального матеріалу. Такий підхід сприяє осмисленню їхнього значення як найважливішого ресурсу збереження і розвитку сучасної цивілізації. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення кращих національних освітніх традицій, історичної спадщини та досягнень у сфері вітчизняного шкільництва, зокрема кооперативного, що збагатить історико-педагогічну науку та дозволить прогнозувати її майбутній розвиток.

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. позначилися бурхливим розвитком громадсько-політичної, філософської, економічної, історичної та педагогічної думки України. Характерною особливістю вітчизняної історії школи указанного періоду виступив пошук нових ефективних форм роботи з молоддю. У той же час кооперативний рух, ініційований національно свідомою інтелігенцією, став невід'ємною частиною економічного та культурного життя країни. Ці чинники зумовили поширення ідей кооперативного навчання та виховання (у формі ощадних кас, шкільних крамниць, кооперативів тощо) у шкільну практику низки навчальних закладів Наддніпрянської України. Кооперативні ідеї, що отримали подальший розвиток, набули педагогічної спрямованості: освіті надавалася провідна роль у гармонізації суспільних відносин, вона розглядалася як інструмент досягнення соціальної справедливості, розвиток індивідуальних здібностей пов'язувався з досягненням державного блага, підготовка до життя розглядалася одним із провідних завдань виховання. Наведені вище ідеї гуманізації освіти, навчання і виховання нині не втрачають своєї актуальності.

Важливу характеристику, нові аспекти в уявленні про проблему привносить дослідження її історіографії. Історіографічний аналіз, за Н. М. Гупаном, дозволяє «розглянути розвиток історико-педагогічної науки як сукупність послідовних етапів, що відрізняються за змістом, основними характеристиками і тенденціями, включаючи як соціокультурні та антропологічні основи, так і внутрішні чинники – зміни педагогічного

дискурсу та наукової парадигми» [3, с. 8].

Вивчення проблем, які так чи інакше стосувалися культурно-освітнього потенціалу вітчизняної кооперації розпочалося ще наприкінці XIX ст. і триває до наших днів. Метою нашої статті є аналіз радянської історіографії розвитку кооперативного шкільництва у Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.).

Початок 20-х рр. позначився послабленням інтересу до теми кооперативного шкільництва. Зміну ситуації ознаменувала стаття В. Леніна «Про кооперацію» (1923 р.) [5, с. 369–377] та постанова ЦК РКП (б) від 4 березня 1924 р., в основу якої було покладено зазначену працю, яка вказувала на необхідність посилення уваги з боку партійних організацій до учительства з метою його систематичного і широкого залучення до роботи з пропаганди кооперації і до безпосередньої участі в кооперативній роботі [4, с. 178]. Починаючи з 1924–1925 рр. в історіографії посилюється увага до питань зв'язку дитячого кооперативного руху (саме у цей період кооперативне шкільництво набуває ознак дитячого руху) з дитячим комуністичним рухом його ролі і місця у радянській трудовій школі. Отже, ключовими питаннями, які розглядаються у працях цього періоду виступають: 1) зв'язок дитячого кооперативного руху з дитячим комуністичним при керівній ролі останнього, 2) учнівська кооперація і нові комплексні програми, 3) шкільна кооперація і її «ув'язка» з трудовими процесами, 4) роль кооперації у комуністичному вихованні молоді. Означені питання розглядалися у дослідженнях В. Арнаутова, П. Блонського, М. Іорданського, Н. Костецького, Н. Крупської, В. Ніколаєва, Е. Єфімова, В. Хижнякова, С. Шацького, В. Широкого, Б. Шлакова та ін.

Праці Е. Єфімова, В. Хижнякова присвячено питанням безпосередньої організації дитячих шкільних кооперативів. Ці розвідки представляють цінність для дослідників з методичного погляду, оскільки у них широко представлені зразки ділової документації кооперативів та ґрунтовно викладено методику їхньої організації та діяльності. Проте, вказані праці виступили своєрідним винятком із загального числа досліджень, оскільки питання участі піонерів у справі кооперування їхніми авторами не розглядалося.

На особливу увагу, на наше переконання, заслуговує праця В. Арнаутова «Кооперування дітей» [2, с. 50]. Автор, одним із перших у вітчизняній літературі, почав вживати термін «дитячий кооперативний рух». Аналіз праці дозволяє стверджувати, що вона виступила єдиним у своєму роді ґрунтовним дослідженням, у якому поряд із глибоким вивченням дитячого кооперативного руху, в цілому значна увага приділялася окремим організаційним питанням шкільної кооперації. Розвідка В. Арнаутова була першим в Україні методичним посібником для учителів та робітників дитячого руху, у якій було закладено методологічну

основу кооперативного шкільництва. Праця складається із таких статей: «Зв'язок дитячої кооперації з кооперативним рухом дорослих», «Дещо з минулого», «Відміни дитячої кооперації та її завдання», «Дитяча кооперація і юні піонери», «Розмір скооперованості», «Господарська робота дитячої кооперації», «Капітали дитячого кооперативу», «Відповідальність, звітність і рахівництво», «Організація дитячого кооперативу і форми його роботи», «Справа з юридичною особою», «Роль учителя». Як видно із структури праці, автором було досліджено широке коло питань, які у вказаний період були досить актуальними (існувала певна суперечність між широким інтересом збоку педагогічної громадськості до питань кооперативного шкільництва та неоднозначність їхнього трактування). Праця Арнаутова, на нашу думку, постала обґрунтованою відповіддю, адекватною вимогам часу, на запити педагогічної громадськості.

Водночас питання шкільної кооперації широко обговорювалися на сторінках періодичної преси (журнали «Дитячий рух», «Народное просвещение», «Народний учитель», «Освіта Донбасу», «Путь просвещения», «Радянська освіта», «Шлях освіти» та ін.). Окрім традиційних дописів з питань організації та функціонування шкільних кооперативів друкуються повідомлення про конференції, наради, з'їзди як регіональні, так і всесоюзні, присвячені загальним питанням дитячого руху та кооперативному шкільництву зокрема, а також рішення і постанови, прийняті на них.

Відсутність інтересу до проблематики кооперативного шкільництва у наступні 30–70-ті рр. пояснюється тим, що до початку 30-х рр. шкільний кооперативний рух було фактично знищено. У зв'язку з цим, у визначений період кооперативне шкільництво, як проблема дослідження, залишилася поза увагою радянської історіографії.

Інтерес дослідників до питань шкільної кооперації відроджується лише вкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Перебудова суспільних відносин в СРСР та пов'язані з нею теоретичне переосмислення її цілей, проблем, принципів викликала до життя нове прочитання багатьох постулатів марксизму-ленінізму. Відповідно це зумовило зміни у поглядах і оцінках ролі і діяльності інститутів, які безпосередньо формують особистість дитини. Пошуки нових шляхів, принципів, методів, норм удосконалення системи освіти викликали появу соціально-педагогічних комплексів, експериментальних майданчиків, клубів, об'єднань тощо, головною метою яких, як відзначав В. Попов, виступало розвиваюче навчання, що «реалізується за принципом «від знань – до практики і через неї до переконань» [8, с. 38]. З переходом економіки на нові умови господарювання перед школою постало першочергове завдання – економічне виховання молоді, що включало б формування готовності до економічної діяльності. Крім того, перебудова 80-х рр., демократичні

перетворення в суспільстві вплинули на розвиток молодіжної ініціативи, відродження шкільної кооперації.

Значний внесок у розробку проблеми шкільної кооперації у вказаний період було здійснено А. Нисимчуком. У своїх працях науковець, поряд із дослідженням історії шкільного кооперативного руху, проаналізував діяльність учнівських кооперативів 80-х рр., яких на той час в СРСР нараховувалося близько 400. Він здійснив аналіз діяльності понад 20 шкільних кооперативів, надавши широкий фактичний матеріал [6]. Його праці стали першими ґрунтовними дослідженнями кооперативного шкільництва після тривалого періоду відсутності подібних розвідок.

Питання розвитку кооперативного шкільництва з початку ХХ ст. і до кінця 80-х рр. знайшли відображення у дисертаційному дослідженні Н. Новожилової «Виховні можливості кооперативів школярів» [7].

Указані праці висвітлювали історію розвитку дитячого кооперативного руху у контексті можливості запозичення їхнього позитивного, перевіреного часом досвіду, адже проблема шкільної кооперації знову набула своєї актуальності і стояла на порядку денному у багатьох школах.

Окремий внесок у дослідження проблеми зробили праці Л. Тютюник, зокрема стаття «Дитячі шкільні кооперативи на Україні у 20–30-ті роки» [9], у якій було здійснено цілісний історичний аналіз організації і функціонування шкільних кооперативів указаного періоду.

Кооперативне шкільництво розглядалося у цей період у тісному взаємозв'язку із питаннями, пов'язаними із обґрунтуванням ролі трудового і економічного виховання у процесі становлення особистості. О. І. Чарушина відзначала, що «кооперативи 80-х значно відрізнялися, від кооперативів початку століття, великою різноманітністю організаційних форм, широким спектром видів господарської діяльності шкільних підприємств, формами організації праці, системою управління, зв'язками з партнерами [11, с. 61]. Таких кооперативів в СРСР на кінець 80-х рр. налічувалося близько 5 тисяч. Дослідженню шкільних кооперативів кінця 80-х рр. було присвячено праці Р. І. Файнберга. Зокрема, у статті «Плюси і мінуси шкільних кооперативів» автор здійснив спробу об'єктивної оцінки виховного значення шкільних кооперативів. Автор доходить висновку, що цілком позитивного результату у виховному аспекті, у порівнянні з іншими формами, такі кооперативи не дають. Проте за відповідних умов, коли діяльність дитячих кооперативів органічно вплітається у виховну систему школи, спостерігаються позитивні результати [10, с. 18–21].

Обравши у якості одного з основних об'єктів дослідження організацію виробничої праці школярів на госпрозрахунковій основі О. Ф. Аменд та І. А. Сасова у своїх працях здійснили її детальний аналіз та визначили як провідний фактор виховання підприємницьких навиків. Основна роль, яку виконують такі учнівські підприємства, на думку

авторів полягає у допомозі при виборі майбутньої професії [1].

Отже, історіографія праць радянських науковців з проблеми дослідження дозволяє констатувати значний інтерес до питань шкільної кооперації з одного боку та побудову цих розвідок на основі ідеології марксизму-ленінізму з іншого. Крім того, особливістю історіографії вказаного періоду є те, що наукові дослідження, як правило, здійснювалися безпосередніми учасниками шкільного кооперативного руху – його організаторами. Вони зробили значний внесок у вивчення різноманітних видів і форм шкільної кооперації. У літературі цього періоду утверджується погляд на шкільну кооперацію як на елемент дитячого комуністичного руху. В цілому дослідниками було виявлено загальні тенденції функціонування кооперативного шкільництва, яке у вказаний період розглядалося у якості дитячого руху, проаналізовано найбільш значні проблеми, з якими зіштовхнулися його організатори на різних етапах роботи, запропоновано шляхи перспективного розвитку. Проте, на нашу думку, література цього періоду має значний недолік: автори в силу ідеологічної заангажованості не мали можливості здійснити об'єктивний аналіз проблеми кооперативного шкільництва. Дослідженням з проблеми, що з'явилися наприкінці 80-х, характерні такі тенденції: поглиблене вивчення окремих аспектів кооперативного шкільництва, прагнення до творчого використання досвіду шкільних кооперативів початку ХХ ст., активізація уваги дослідників до праць, що з'явилися у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., дослідження регіональних аспектів проблеми.

Викладені у дослідженні висновки не претендують на остаточне і вичерпне вирішення вказаної проблеми. Зокрема, більш детального вивчення потребують питання науково-педагогічної та навчально-методичної спадщини діячів кооперативного шкільництва, порівняльного аналізу історичного розвитку вітчизняного та зарубіжного кооперативного шкільництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аменд А. Ф. Экономическое воспитание школьников в процессе трудовой подготовки / А. Ф. Аменд, И. А. Сасова. – М. : Просвещение, 1988. – 129 с.
2. Арнаутов В. А. Кооперування дітей (для вчителів та робітників дитруху) / Василь Арнаутов. – К. : Книгоспілка, 1926. – 107 с.
3. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Н. М. Гупан. – К., 2001. – 39 с.
4. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сборник документов за 1917–1947 гг. (Приложение к журналу «Советская педагогика») / сост. Н. И. Болдырев. – Москва. – Ленинград, 1947. – Вып. 2. – 303 с.

5. Ленин В. И. О кооперации / В. И. Ленин // Полное собрание починений : в 55 т. Т. 45 : Март 1922 – март 1923. – изд. 5-е. – М. : Издательство политической литературы, 1975. – 729 с.
6. Нисимчук А. С. Экономическое воспитание в сельской школе / А. С. Нисимчук. – М. : Просвещение, 1989. – 207 с.; Нисимчук А. С. Педагогические основы экономического воспитания учащихся в сельской общеобразовательной школе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Нисимчук Андрей Сергеевич. – К., 1990. – 271 с.
7. Новожилова Н. В. Воспитательные возможности кооперативов школьников / Н. В. Новожилова : дис. ... канд. пед. н. – М., 1992.
8. Попов В. Д. Перестройка общественных отношений и современная школа / В. Д. Попов // Советская педагогика. – 1990. – № 6. – С. 38.
9. Тютюник Л. В. Дитячі шкільні кооперативи на Україні у 20–30-ті роки / Л. В. Тютюник // Радянська школа. – 1990. – № 10. – С. 86–87.
10. Файнберг Р. И. Плюсы и минусы школьных кооперативов / Р. И. Файнберг // Воспитание школьников. – 1991. – № 1. – С. 18–21.
11. Чарушина Е. И. Формирование предприимчивости у старшеклассников в условиях социально-экономического профиля обучения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Чарушина Елена Ивановна. – Кострома, 2006. – 160 с.